

GUSTAV MAHLER BÉCSBEN

„Ahhoz, hogy jól hallgassuk és jól értsük Mahlert, a zeneszerzőt, részeseivé kell lennünk annak az egyetértésnek, mely mindenütt jelen van, ahol osztrák akcentussal beszélnek a zene nyelvét. Oly szélsőséges végletek közösek ebben, mint Mahler barátja, Bruckner és feltehetően legautentikusabb tolmácsolója, Webern.”

„Osztrák örökségének köszönhető jó ösztönét, mely mindennek, ami lélektelenül mechanikus csupán, ellenállt, de kitartott az igazi értelmet hordozó zeneiség mellett.”¹

Ezekkel a gondolatokkal kezdte Adorno bécsi emlékbeszédét Gustav Mahler születésének századik évfordulóján. Valóban Bécs jelentette a zeneszerző-karmester életének „keretét”, pályája csúcspontját: tizenöt évesen itt kezdte meg konzervatóriumi tanulmányait, és Bécsből elkerülve egy percre sem halványodó célkitűzésként fogalmazta meg visszatérését. „Már nem kell a létrának sok fokát megmásznom. Végső célom most is, a jövőben is: Bécs.”² – írta 1885-ben huszonöt évesen és tizenkét év múltán valóra váltotta álmát. A Bécsi Operához fűződő tíz éves működése „Mahler-korszak”-ként került be a zenetörténetbe.

Bécsbe vezetett utolsó útja is, ide tért haza Amerikából nagy betegen, hogy otthon haljon meg 1911. május 18-án, néhány héttel ötvenegyedik születésnapja előtt. Halálát egész Bécs gyászolta, temetésén – a barátok és művésztársak mellett – lerótták kegyeletüket Lipcse, Prága, Budapest, Hamburg, Berlin, Amszterdam, München képviselői, mindazon városoké, amelyekben operakarmesterként, vagy saját műveinek dirigenseként megfordult.

Egyetlen korábbi évszázad sem épített annyit, mint a XIX. – a művészettörténészek fenti állítása különösen igaz Bécsre, hiszen a császári főváros a század második felében folyó nagyszabású városrendezés és építkezés eredményeként nyeri el ma ismert arculatát. 1857-ben Ferenc József lebontatja az óvárost övező falat: a várbástyák helyén parkokat alakítanak ki (a Hofburg észak-nyugati oldalán a Volksgartent, a dél-keleti oldalon a Burggartent, a Schubertring jobb oldalán a Ring legnagyobb parkját, a hat-

¹ Adorno, Th. W.: Mahler (Bécsi emlékbeszéd) In: A művészet és a művészetek. Helikon Kiadó, Budapest, 1998. 225-226. o.

² Carr, J.: Az igazi Mahler. Európa Kiadó, Budapest, 2005. 56.o.

van hektáros Stadtparkot), a városfal vonalán pedig egy fákkal szegélyezett körút, a Ringstraße íve rajzolódik.

Ekkor épülnek Bécs jellegzetes épületei: a Rooseveltplatzon a francia gótikus stílusú Votivkirche, közelében tervezőjének, Heinrich Ferstelnek egy másik jelentős alkotása, az Egyetem olasz reneszánsz tömbje. Az 1870-es években kialakított Rathauspark veszi körül a neogótikus Városházát, s vele átellenben a Burgtheater klasszicista épülete áll. Az antik görög templomokat idézi a monumentális Parlament, Pallas Athene aranyozott fehér márvány szobrával a főhomlokzat előtt. A Burgringen tovább haladva, a Maria-Theresien-Platzon két neoreneszánsz stílusú kupolás épület néz szembe egymással: a Naturhistorisches- és a Kunsthistorisches Museum. Tervezőjük ugyanaz az építészpáros (Gottfried Semper és Karl von Hasenauer), akik a Burgtheatert is megálmodták. A Burggartent elhagyva az Opernringen találjuk a velencei reneszánsz Operaházát, mely 1869-ben nyitotta meg kapuit.³

A különböző stílusok ilyen kis területre koncentrálódott előfordulása egészen egyedülálló, nem véletlen, hogy a „bécsi historizmus” az eklektikus építészet csúcsát jelenti.

Bécs zenei arculata nem kevésbé sokszínű ezekben az évtizedekben: meghatározó személyiség az idős Brahms, a klasszikus hagyományok őrzője és továbbvivője, aki az operától és a programzenétől mindvégig távol tartotta magát, és a másik nagy szimfonista, Bruckner, aki ugyancsak nem írt operát, és szimfonikus kompozícióiban nem használt kórust vagy szólóéneket.

A zenei nyilvánosság középpontjában a keringő és a Strauss-család (id. és ifj. Johann, Eduard és Joseph) áll, hatásuk és kortársaikhoz fűződő zenei kapcsolatuk lépten-nyomon tetten érhető.

1832-től többször megfordul a városban Richard Wagner, s a Lohengrin 1861-es hatalmas sikerét követően különös érdeklődéssel fordul Bécs felé: *„Mindenesetre Bécs lesz a jövőben művészi vállalkozásaim kiindulópontja már csak művészi lehetőségeinek gazdagsága miatt is.”*⁴

Noha Wagner tervei nem válnak valóra „jelenléte” igen erős, megosztja a zenei életet: az ellentábor élén Brahmsot találjuk, mellette Hellmesbergert, a konzervatórium igazgatóját és tanári testületét. A Wagner-szimpatizánsok vezéregyénisége Bruckner, s a rajongók között van Hugo Wolf és Gustav Mahler. (Wagner és Mahler kritikuss véleménye megegyezett a hagyomá-

³ Canoro, E.: Bécs. Gabo Kiadó, 2008. alapján

⁴ Eösz L.: Richard Wagner életének krónikája. Zeneműkiadó, Budapest, 1970. 128. o.

nyos operajátszásról, Mahler csak egyetlen operaházat csodált: a Bayreuthi Festspielhaust.)

Eduard Hanslick 1856-tól a bécsi egyetem zenetörténet- és zeneesztétika tanára, zenekritikus, akinek konzervatív szemléletű, gyakran egyoldalú látásmódja jelentősen befolyásolja a zenei közízlést és közvéleményt. Hanslick nevét az utókor leginkább Wagner-ellenessége kapcsán ismeri, de hozzátartozik az igazsághoz, hogy Hanslick Wagner műveinek javarészt igen nagyra értékelte, csak utolsó zenedrámáival és esztétikai nézeteivel nem tudott azonosulni.⁵

Ebben a zenei miliőben kezdte meg három éves konzervatóriumi tanulmányait a tizenöt esztendőes Mahler. Zongorát, összhangzattant, ellenponttant és zeneszerzést tanult (vezénylést nem, mert ekkor még nem volt ilyen tanszak), emellett ütőhangszereken játszott az intézmény zenekarában. Két tanára gyakorolt rá mélyebb hatást: az egyik zongoratanára, Julius Epstein professzor volt, aki pályakezdésének éveiben is támogatta, a másik a nagy példakép Anton Bruckner, aki szerint egy zeneszerző életműve csak akkor lehet teljes, ha szimfóniát is komponál.

1877-ben, a konzervatórium elvégzése után Mahler beiratkozott az egyetemre, de saját bevallása szerint csak a bécsi erdőket látogatta kellő rendszerességgel. A pályaválasztási lehetőségek mérlegelése során elsőként a zongorista pályára mondott nemet. Bár jó zongorista volt (első évesen zongora fődíjat nyert), korlátozottnak ítélte ezt a területet, nem voltak tanári ambíciói. Így az anyagi megélhetést biztosító karmesterség és a bizonytalanabb léttel járó komponálás között kellett választania. Döntését erősen motiválta első zeneszerzői sikertelensége: nem neki ítélték a tekintélyes Beethovendíjat, amelyre a „Das klagende Lied” című szerzeményével pályázott. (Az elutasító zsűrinek Brahms és Hellmesberger is tagja volt.) Így 1880-ban Mahler elfogadta első karmesteri állását Bad Hall-ban és ezzel lezárult életének első bécsi szakasza.

A következő bécsi dátum 1897 – Brahms halálának éve – a harminchét éves Mahler május 11-én debütál az Operában a Lohengrin dirigenseként. Bécs addigra már milliós nagyváros (lakossága harminc év alatt megháromszorozódott). Jelentős változások történtek a művészeti életben is: a fiatal művészek egy csoportja kilép a konzervatív Künstlerhaus szervezetéből és létrehozza az Osztrák Képzőművészek Szövetségét. Az építészetben, festészetben és formatervezésben megmutatkozó új szemlélet a szecesszió, mozgalmának első elnöke Gustav Klimt, aki a Haus der Sezession arany babérlevelés kupoláját tervezte. A homlokzaton olvasható jelmondatuk: "Der Zeit

⁵ Barna I. szerk.: Örök muzsika. Zeneműkiadó, Budapest, 1977. 370.o.

ihre Kunst, der Kunst ihre Freiheit" (A kornak a maga művészetét, a művészetnek a maga szabadságát). A csoport tagja az építész Joseph Olbrich, Otto Wagner, a festő Egon Schiele, Oskar Kokoschka, valamint Alfred Roller az Iparművészeti Iskola igazgatója, Mahler későbbi dízlettervezője. A mozgalom irodalmi megfelelője a Hermann Bahr vezette „Ifjú Bécs”, Hugo von Hofmannsthallal és Arthur Schnitzlerrel.

Mahler kinevezésének idején három neves karmester (Hans Richter, Johann Fucks és ifj. Joseph Hellmesberger) működik az Operában, de hiányzik az igazgató, a vezető karmester. Ezt a pozíciót Mahler fogja betölteni: 1897. október 15-től ő lesz a bécsi Udvari Operaház igazgatója, s a következő évtől a Bécsi Filharmonikusok karmestere is.

A Bécsi Filharmonikusok független, önrendelkezésű egyesület, amely maga választja karmestereit. Ekkor már két évtizede Hans Richter áll a zenekar élén. Richter kimagasló karmester-egyéniség, Richard Wagner barátja, ő mutatja be Bayreuthban a Ringet, az ő nevéhez fűződik Brahms II. és III. szimfóniájának, Bruckner négy szimfóniájának valamint Elgar: Enigma-variációjának bemutatása. Nem tisztázott, hogy milyen körülmények játszottak közre a karmesterváltásban.

Mahler közel három évig volt a Filharmonikusok karmestere, de később is visszatért, mint vendég-dirigens és közel nyolcvan művet vezényelt a már akkor is kimagasló színvonalú együttes élén; a hagyományos repertoár - elsősorban Beethoven - mellett César Franck és Berlioz műveit. Karmesteri munkája során több klasszikus szerző (Beethoven, Schumann) művét átírta, áthangszerelte, amit sem a muzsikuskok sem a kritikusok nem tartottak megengedhetőnek, e tevékenysége megosztotta a hallgatóságot is.

Az Operában Mahler egyeduralkodó lett, ez volt a Birodalom legmagasabb zenei tisztsége, csak a császárnak tartozott felelősséggel. Igen magas mércét állított együttesének minden tagja elé. Elvárásait az esetek egy részében tapintatosan, de határozottan fogalmazta meg: „*Gondoskodjanak róla, hogy minden egyes előadás jobb legyen, mint az előző.*”⁶ vagy: „*A műveknek újjá kell születni minden előadáson.*”⁷ Máskor azonban nagyon keményen lépett fel: „*Egy lépéssel meg kell haladnia a tulajdon teljesítőképességét. És én rákényszerítem őket; mert mindegyikük érzi, hogy azonnal rávetem magam és darabokra tépem, ha nem adja meg azt, amit követelek tőle.*”⁸

A magas művészi igényesség mellett szem előtt tartotta muzsikuskainak élet- és munkakörülményeit, anyagi megbecsülését, de szigorú, ellentmon-

⁶ Carr, J.: im: 75.o.

⁷ Carr, J.: im: 78.o.

⁸ Carr, J.: im: 49.o.

dást nem tűrő egyénisége sokakban keltett ellenérzést. Így emlékszik Franz Schmidt, a zenekar egyik csellistája: *"Mahler úgy szakadt a bécsi operára, mint egy elemi katasztrófa. Példátlan hevességű és tartamú földrengés rázta meg az egész épületet, alapjaitól oromzatáig. Ami nem volt elég erős, összeomlott és elpusztult... Mahler dühében annyi embert bocsátott el és küldött nyugdíjba, hogy én voltam ugyan 1897-ben a legfiatalabb, 1900-ra már én lettem a zenekar legrégebb csellistája."*⁹

A „rendcsinálás” nemcsak a muzsikusra terjedt ki, több intézkedés érintette a nézőteret is: kitiltotta a fizetett tapsolókat és tetszésnyilvánítókat a hallgatóság soraiból, megtiltotta a tételek közötti tapsot és az előadás közbeni éljenzést, megszüntette az ingyenes sajtójegyeket, így kritikusaiknak is meg kellett venni a belépőjegyet. Az előadások kezdetekor bezáratta a nézőteret, s a későn jövők csak a következő szünetben mehettek be.

A szigor és a magas próbaszám mellett lelkesen korrepetálta a tehetséges énekeseket és belefolyt a rendezésbe is. A jó zenét mindig komolyan kell venni – vallotta, Johann Strauss: Denevér című operettjét – a szerző elragadtatására – éppoly igényességgel próbálta és dirigálta, mint Mozart vagy Wagner műveit.

Az eredmények Mahlert igazolták, a legszigorúbb kritika (Eduard Hanslick) is a legnagyobb elismeréssel szólt már első zenekari koncertjeiről is. Mahler teljesítménye nemcsak színvonalát tekintve volt felülmúlhatatlan, hanem a vezényelt művek számában is: az első három bécsi évében 375 operaelőadást dirigált, ebből 30 bemutatót. Emellett próbált és koncertezett a Filharmonikusokkal, ellátta az igazgatói feladatkörrel járó gazdasági és adminisztratív teendőket is.

Mahler operaigazgatói évtizedét a mai napig a „bécsi Opera aranykora”-ként emlegetik, ő alapozta meg az Operaház világszék közötti helyét. A magas szintű előadások sorából kiemelkedik az 1903. február 21-i Trisztán és Izolda, amit kiváló énekesekkel és Alfred Roller színpadterveivel mutattak be. Még évek múlva is emlegették ezt az előadást, nehezen megközelíthető mérceként állítva a következő, későbbi színrevitelek elé.

A másik – egyben utolsó – csúcspont az 1905-06-os évad, a 150 éves Mozart-évforduló évében volt, Rollerral együttműködve bemutatták Mozart öt nagy operáját. A Mozart-operák „felélesztése” a mai napig tartó Mozart-renaisszánsz kezdetét jelentette.

1907 májusában Mahler felmentését kéri és hetekkel később szerződést ír alá a New Yorki Metropolitan Opera igazgatójával. Utolsó operaelőadá-

⁹ Carr, J.: im: 119.o.

sán – szám szerint a 648.-on – Beethoven: Fidelioját vezényli. Az operatársulattól levélben búcsúzik:

„Az egész, a teljes alkotás helyett, amelyről álmodtam, valami kisszerűt és tökéletlent hagyok hátra – ahogy az embernek rendeltetett. Nem vagyok hívatott megítélni, milyen volt munkálkodásom azok számára, akiknek érdekében tettem. De egy ilyen pillanatban joggal mondhatom el magamról: szándékom becsületes volt, céljaim magasrendűek... A csata tombolásában, a pillanat hevében sem önök, sem én nem menekedhettünk meg a sebektől, a tévedésektől. Ám amikor egy munka sikeresen elvégeztetett, egy feladat teljesített, feledünk minden nehézséget és erőfeszítést; úgy érezzük, bőséges a jutalmunk, még a siker külső jeleinek hiányában is. Mindannyian haladtunk, hasonlóképpen az intézmény is, amelyért munkálkodtunk.”¹⁰

Két nap múlva, december 9-én reggel a Párizsba induló vonattól több száz barát, kolléga és rajongó búcsúzott a Mahler-házaspártól. A búcsúzóik között ott volt az avantgárd triász: Schönberg, Berg és Webern, mintegy szimbolizálva, amit mindenki érzett: Mahler távozásával egy korszak végérvényesen lezárult.

¹⁰ Carr, J.: im .189-190.o.